

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATMESİ'NDE FAL*

*Elif DULGER**

ÖZET

1976 yılında, şimdiki adı Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü olan, zamanın Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan Türk Folklor Arşiv Kılavuzuna göre Türk folklorunun konuları belirlenirken kılavuzun “K” maddesi inanışlara ayrılmıştır. 100'lük kodlama seviyesinde hazırlanan kılavuzun bu bölümünde “K 700” kodlamasında rüya ve fal yer almaktadır.

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere fal, folklorun inanışlar bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Değişik araştırmalarda ele alınan Türk folklorunun, üzerinde az çalışılan konularının başında gelen fal, insanların doğaüstü güçlere yaklaşımını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Türk kültür tarihi, edebiyatı ve halk bilimi açısından önemli kaynak eserlerden biri olan, Evliya Çelebi'nin adını yüzyıllardan beri yaşatan ve daima da yaşatacak ünlü *Seyahatname*'de çeşitli yerler hakkında bilgi verilirken kaydedilen fal ile ilgili bilgilerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Çalışmanın başlıca amacı, kültür tarihimizin bu önemli eserini fal ile ilgili çalışmalara dâhil etmek ve Türk halkbiliminin az çalışılan konularından olan fal hakkında ileride yapacağımız çalışmalara zemin hazırlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, fal.

FORTUNE-TELLING IN THE SEYAHATNAME OF EVLIYA CELEBI

ABSTRACT

According to the Turkish Folklore Archive Guide prepared in 1976 by the National Folklore Research Department of Ministry of Culture of the time, which is now called the Ministry of Culture directorate general for research and development of folk culture, article 'K' in the guide was designated for beliefs, while the subjects of Turkish folklore was being determined. In this part of the guide which was prepared based on the categorization in hundreds, dream and fortune-telling appears in the 'K 700' category.

* Tarafımızdan 2006 yılında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan '*Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi*' adlı Yüksek Lisans Tezi'nden hazırlanmıştır.

* Arş. Gör., Selçuk Ü. Ahmet Keleşoğlu Eğt. Fak. Orta Öğr. Sos. Al. Eğt. Böl. Türk Dili ve Ed. Öğr. ABD. El-mek: elif_dulger@hotmail.com

As is understood from this information, we come across fortune-telling in the part which is designated for beliefs in folklore. Fortune-telling upon which little study is conducted is a branch of Turkish folklore -handled in different researches- and it bears importance in that it shows people's approach to supernatural powers.

This study is based on assessing information related to fortune-telling which was recorded while giving information about various places in *Seyahatname*, which is an important work as far as Turkish cultural history, literature and folk science is considered. The main aim of our study is to include this important work of our cultural history in the researches on fortune-telling and to form the basis for the studies that we are going to carry out on fortunetelling on which little research is conducted.

Key words: Evliya Celebi, Seyahatname, fortune-telling.

Giriş

Türk seyahat edebiyatı içerisinde önemli yere sahip olan eserler vardır. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ile birlikte bu eserden önce kaleme alınmış olan Babür Şah'ın *Babürname'si*, Seydi Ali Reis'in *Miratü'l-Memalik'i* bu türün en önemli örnekleridir (Banarlı 1998, 688).

Türk edebiyatında seyahatname denilince ilk akla gelen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* olmaktadır. Evliya Çelebi'nin Türk edebiyatında seyahatname türünün zirvesinde olduğu bilinen bir gerçektir. Ahmet Hamdi Tanpınar, her ne kadar üslubunun derbeder olduğunu söylese de onu edebiyatımızda yaratılıştan yazar doğanların başında saymaktadır (Tanpınar 1995, 161). Tanpınar'ın da belirttiği gibi eserin üslubu derbederdir; ancak, verilen her cümlede Osmanlı insanının hayata bakışı görüldüğü için Evliya Çelebi bu yönü ile büyük bir nesir yazarı olarak kabul edilebilir. Evliya Çelebi'nin çağdaşı olan nesir yazarlarından ayrılacak önemli özellikleri vardır. Devrine ve devrindeki yazarlara göre sade bir dil kullanması, güçlü tasvirleri, sıcak mizahı, seciler ve mübalağalar ile süslü üslubu Evliya Çelebi'nin ayırıcı noktalarıdır (*Büyük Türk Klasikleri* 1987, 393). Bu nedenle eser, 17. yüzyıl Türk nesrinin önemli eserleri arasındaki yerini almıştır.

17. yüzyıl ve öncesi İslam ve Osmanlı tarihini araştırmak isteyenlerin başvuracakları önemli bir kaynak olan eserinde Evliya Çelebi, gezdiği her ülke ve şehrin tarihi hakkında kimi zaman duyduklarına, kimi zaman da çeşitli tarih kitaplarına dayanarak kıymetli bilgiler verir. Viyana'ya giden elçilik heyetinde bulunduğu için Osmanlı sınırları dışındaki coğrafyaları da tasvir eden Evliya Çelebi, sadece Türkler tarafından değil, genel anlamda bütün dünya tarihçileri ve Avrupa dünyası tarafından merakla takip edilen bir kaynaktır (Ortaylı 2006, 88).

Çağının Osmanlı zihniyetini, dünya görüşünü ve dünyaya bakışını tıpkı bir ayna gibi gösteren eserde Orta Çağ'ın sonlarından itibaren doğu ile batı arasında açılmaya başlayan uçurumun, 17. yüzyılda hangi boyutlara ulaştığı ve batının o yıllardan 17. yüzyıla ne kadar yol aldığı, Evliya Çelebi'nin Avrupa ülkelerinde karşılaştığı çeşitli olay veya durumlar karşısında Osmanlılara serzenişte bulunması ile hissettirilir. Eser, Yeni Çağ'ın ortalarında doğu ile batı arasındaki tinsel uçurumun hangi düşündürücü boyutlara varmış olduğunu göstermesi bakımından da düşünce tarihi araştırmalarına ışık tutar (<http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/evliyacelebi.htm>, ET: 20.02.2006)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi çok geniş bir sahayı içine almaktadır. Eserde hemen bütün Osmanlı coğrafyası, İran, Irak, Suriye, Mısır, Rusya, Kırım, Balkanlar, Macaristan, Almanya, Flemenk, İsveç ve Lehistan gibi çeşitli ülke ve şehirlere ait geniş bilgiler vardır (Banarlı 1998,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

691). *Seyahatname*'de tarih, coğrafya, dil, folklor, etnoloji, sosyoloji konularında geniş bilgiler verilmektedir. 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içindeki önemli şehir ve ülkelerin yaşama biçimleri, âdetleri, gelenekleri, görenekleri, töreleri, inançları, törenleri ve günlük yaşamları hakkında zengin bilgiler ile dolu olan eser, halk bilimciler ile etnologların başvurmaları gereken önemli bir kaynaktır (Örnek 1995, 34).

Evliya Çelebi eserinde gezdiği yerler ve bu yerlerin tarihi hakkında bilgi verirken sadece kendi gözlemleri ile yetinmemiştir. Onun; *Kazvinî, Makrizî, Taberî, Zehebî, Celalzade, Solakzade, Âlî, Atlas Minor* gibi belli başlı eserlere, kanunnamelere, eyalet tahrir defterlerine menakıpnamelere ve Latin, Yunan dilleri ile yazılmış çeşitli tarihlere başvurduğu bilinmektedir (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* 1979, 126; Baysun 1977, 408-409).

Fal ve Çeşitleri

“Gök” ve “yer”in temsil ettiği evrensel iki ilkeli kâinat düşüncesinin yazılı işaretleri vardır. Çince “kua” adı verilen bu işaretlere Türkçede “ırk” denmektedir (Esin 2001, 27). Hem Çinliler hem de Türkler ırkları fal bakmak için kullanırlar. Irkların şekli, doğa güçlerinin gerilemekte ve ilerlemekte oluşlarını ifade etmektedir. Buna göre, üst çizgiler görünürde hâkim olan kavramı, alt çizgiler ise ilerlemekte bulunan ve galip gelecek olan kavramı göstermekte; falcılar bu şekilde anlamlar çıkarmaktadırlar (Esin 2001, 28-29).

Falın Eski Türkçedeki karşılığı “ırk” tır. *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te kelime “*Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek.*” şeklinde açıklanmaktadır (*Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* 1998, 42).

Hiçbir toplum veya uygarlığa ait olmayan yani evrensel olan falcılık, ortaya çıktığı ilk günden beri insanoğlunu meşgul etmiştir. Geleceğini sürekli olarak merak eden insanlar, bunları tek başlarına bilemedikleri ya da çaresiz olduklarını düşündükleri için geleceği bilebildiklerine inandıkları falcılara başvurmuşlardır. (Scognamillo ve Arslan 1999, 17).

İlk insandan bu yana insanoğlu sürekli merak içindedir ve meraklarını cezbeden en büyük konu da gelecekleridir. Yapılacak herhangi bir işin sonucunun nasıl olacağını önceden bilmek, bir insanın yazgısını öğrenmek insanları tarih boyunca meşgul etmiştir. İnsanların hayatları boyunca başarılı ve mutlu olmak istemeleri sonucunda fal, yüzlerce çeşit kazanmıştır. Kullanılan çeşitli araçlar ve yöntemler ile fal çeşitleri günümüzde oldukça genişlemektedir. Sürekli bir arayış içinde olan insan zihni, farklı yaklaşımlar ile geleceklerini öğrenmek adına falı ve falcıları hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiştir.

Ağaç, at, ateş, bakla, balık, balta, bağırsak, bina, buğday, çakıl, defne, duman, el, harf, hava, horoz, I Ching (Yi King), insan bağırsağı, iskambil, kafatası, kahve, kap, kaplumbağa, karaciğer, karga, keçi, kemik, kristal, kuş, lamba, mum, omuz kemiği, rüzgâr, saç, sayı, soğan, su, tarot, tuz, un, yaprak, yüz, yüzük, zar (Scognamillo ve Arslan 1999, 29-51), aşık kemiği (Korkmaz 2003, 67; Roux 2001, 90), billur (*Türk Ansiklopedisi* 1968, 90), çubuk ve ok (Roux 2001: 88) fizyonomi ve göz (Hacıyeva vd. 1995, 77), grafoloji (*Türk Ansiklopedisi* 1968, 90), kitap, köpük, kulak (Hacıyeva vd. 1995, 77), kum/toprak (Arslan 2002, 112), kumalak (İnan 2000, 157-158), kura (Sezer 1998, 37), kürek kemiği (İnan 2000, 152; Roux 2001: 96), mâni (Çelik 2005, 42), papatya, sakız, tespih (Özseven 1939, 188), tükürük, yıldız falları bilinen fal çeşitleridir.

Ancak, fal çeşitlerinin sadece bu kadar olduğu düşünülmemelidir. Bugün Anadolu'da sayısı tespit edilemeyecek kadar çok fal vardır. İnsanlar açısından önemli olan gelecek hakkında söylenecek sözler olduğu için Anadolu halkı falda kullanılan malzemeye önem vermemektedir. Kahve falı, tarot falı baktırıldığı gibi, bazen de herhangi bir şeye dayanarak niyet tutma fal olarak

kabul edilmektedir. Nitekim, fal tutmak, “*Aklından bir şey geçirip belli bir işin olup olmamasında veya oluş tarzında ona cevap aramak, niyet tutmak.*” anlamındadır (Ayverdi 2005, 916).

Geleceği öğrenme veya bir niyetin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlama merakı içinde olan insanların muhayyilesi genişledikçe fal ile ilgili olan pratikler ve dolayısıyla fal türleri çeşitlilik kazanacaktır. Fal çeşitlerinin sadece burada verdiklerimiz olduğu düşünülmemelidir. Geçmişte uygulanan; ancak bugün unutulmuş fal çeşitleri de vardır. Ateşin alevlerine, közün duruşuna ve odunun ısıklık seslerine göre kehanette bulunma bunlara örnek olarak verilebilir (İnan 2000, 158).

Seyahatnamede Müneccim, Remmal ve Falcı Esnafı

Osmanlı Sarayında müneccimbaşılar önemli bir yere sahiptir. Sarayların dış hizmetlere mahsus kısımlarında çalışanlara “Birun halkı” yani dış halkı adı verilir. Birun halkı altı kısımdan oluşur ve müneccimbaşılar bu halkın birinci kısmı olan “Ulema Sınıfı”nda yer alır (Sertoğlu 1986, 53). Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere göre remilciler de bu sınıfta yer alır. Müneccimbaşının görevi çeşitli önemli olaylar için astrolojik hesaplara dayanarak uğurlu vakti seçmek ve her yıl takvim tertip etmektir (Sertoğlu 1986, 233).

Evliya Çelebi, İstanbul’daki müneccimler, remilciler ve falcılar esnafı hakkında kısa bilgiler vermiştir. “*Evsâf-ı müneccimân*” başlığı altında verilen bilgilere göre, yetmiş nefer olan müneccimlerin pirleri Hz. Ali’dir. Yasin Suresi’nin 39. ayeti tefsirini; “*Ay(a gelince) Biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik. Nihayet o eski hurma salkımının çöpü gibi bir hâle dönmüştür.*” bilip beş vakti tayin etmek için bu ilmi yaymışlardır. Müneccimler sınıfı tahtirevanlarının üzerini usturlap, kiblenüma, mikatlar ve takvîm ü zîc ile süslerler. Giydikleri müneccimbaşı elbisesi ve saçaklı abâyî ile kadıaskerlerin yanında muhteşem bir şekilde at başı beraber giderler (Evliya Çelebi 1996, 225-226). Eserin bir yerinde, İstanbul Beğkoz kazasının müneccimbaşılarının meşrutası olduğu söylenmektedir (Evliya Çelebi 1996, 48).

“*Esnâf-ı remmâlân*” başlığı altında verilen bilgilere göre, üç yüz nefer olan remilciler esnafı on beş dükkândan ibarettir. Pirleri müneccimlerin de piri olan Hz. Ali’dir. Eski bir ilim olan Ali remli meşhurdur. Ama bu ilmin piri önceden Hz. Danyal’dır. Hz. Danyal, Cebrail’den ilim öğrenip remil ile mucizesini gösterir. Remilciler, ulema zeyninden oldukları için kadıasker alayıyla, tahtirevanlarının üzerine kura ve remil tahtalarını koyup uğurlu veya uğursuz talih maksat ve meramlarını görmek için remmalce sözler ederek geçerler. (Evliya Çelebi 1996, 225-226).

“*Esnâf-ı fâlcıyân-ı musavver*” başlığı altında ise ressam falcılar esnafı hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre, ressam falcı esnafı bir dükkân ve bir neferden ibarettir. Mahmudpaşa Çarşısı’nda bir dükkânda oturan falcı Hoca Mehmed Çelebi, Süleyman Han’ın sohbetiyle şereflenmiş dindar ve dinç bir ihtiyardır. Evliya Çelebi, Hoca Mehmed Çelebi’nin, eserin bu kısmından önce bahsettiği bütün pehlivanların, geçmiş padişahların, binlerce peygamberin, sayısız kalelerin, savaşların, denizdeki gemilerin acayip ve garip savaşların, eski ustaların sihirli ve beğenilmiş ketebeli kalemleriyle iri İstanbul tabağı kâğıtlar üzere yazılmış resimleri cilt cilt dükkânın önüne dizdiğini söyler. Gelip geçenler talih tutup bir akçe vererek bu resimlerden fal açarlar. Gelen resimlere göre, ki bunlar arasında Ceng ü Cidâl, Yusuf u Züleyha, Leyla ve Mecnun, Ferhat ve Şirin, Varaka ve Gülşah veya eski cihangirlerin birbiriyle düşmanlıkları, eğlenceleri yer alabilir,

“*Bu fal ıssına geldi işte Ferhâd*”

“*Çalışmakla olursun sen de dilşâd*”

diyerek her resme uygun kendince şiir okur. Hoca Mehmed Çelebi bununla para kazanır. Hatta Mehmed Çelebi, bir tahtirevan üzerinde resimlerini halka gösterip alayla birlikte

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

gider. Evliya Çelebi, hâlâ İstanbul taklitçileri içinde bu resim falcısının Hindî gazelleri, türlü türlü tavırlarıyla ve gülünç sözleriyle taklit edildiğini belirtmektedir (Evliya Çelebi 1996, 292).

Osmanlı İmparatorluğunda kazaskerler, ki kadıasker kelimesinin zamanla değişime uğramış şeklidir, şeri hükümler veren kişilerdir. Müneccimbaşların ve remilcilerin kazaskerlerle yan yana geçtikleri ve müneccimbaşların kendilerine has kavukları olduğu göz önüne alınca onların sosyal ve idari hayat içinde sahip oldukları yer daha iyi anlaşılır. Ayrıca her padişahın bir müneccimbaşısı olduğu bilinmektedir.

Kutadgu Bilig'deki "4385 Herhangi bir işe başlamak istersen, önce zamanın bunun için iyi veya kötü olup olmadığını sormak lazımdır." (Yusuf Has Hâcib 1994, 317) beytine bakınca müneccimbaşılık kurumunun Türklerde çok eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Her ne kadar çeşitli konularda müneccimlere danışmak eski bir Türk geleneği ise de, İslamî kaideye göre gaybı Allah'tan başka kimse bilemediği için eserin hemen beş beyit sonrasında "4390 Sözü onlara sor, fakat hemen inanırverme; her şeyi bilen Tanrı'dır ve ancak ona kuvvetle sarılmalıdır." (Yusuf Has Hâcib 1994, 317) denmektedir.

Seyahatname'de Fal Çeşitleri

Fal çeşidi olarak eserin üç yerinde kitap, bir yerinde resim, bir yerinde bakla, bir yerinde de remil yani kum falı karşımıza çıkmaktadır.

Eserin iki yerinde kitap falı hakkında bilgi verilmektedir. Her iki metinde de kitap falına *Hafız Şirazi Divanı* ile fala bakılmaktadır. Hicri 940 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Acem diyarını yağma etmek için asker gönderir. Akkoyunlu beylerinden Murat Paşa, Osmanlıya yardım için Acem diyarına gelir. Karakolda gözcülük eden Murat Paşa, *Hafız Şirazi Divanı*'nı açarak fala bakar ve şu beyit gelir:

"Duşî ez Cenâb-ı asaf peyk-i beşâret âmed

Ve zi hazreti Süleyman usret-i esâret âmed"

Fala baktıktan bir müddet sonra Sultan Süleyman'ın askerine yardım için Acem diyarına geleceği haberi alınır (Evliya Çelebi 2001a: 200).

Eserde göre Peçevi yiğitleri çoğunlukla düşman üzerine gitmeden önce *Hafız Şirazi Divanı*'ndan fala bakarlar. Güzel bir beyit gelirse Allah'a tevekkül edip giderler ve zaferle dönerler (Evliya Çelebi 2002: 118).

Evliya Çelebi eserini bitirdikten sonra, "Bir âdem tefe'ül murâd edinse her sahîfeyi açdıkcâ bi-emri Hayy-ı Kadîr hasbihâline münâsib bir şehir ve kurâ ve kasabâtlar gele" (Evliya Çelebi 2007: 1) başlığı altında, sayfa numaralarını göstermeden son cildin fihristini yapar. Bu fihrist Yıldız Nüshası'nın sonunda yer almaktadır. Burada Evliya Çelebi, Seyahatnamesi ile fala bakılabileceğini söylemektedir. Buradan da anlıyoruz ki *Seyahatname* ile kitap falına bakılabilir.

Eserde falcı esnafı hakkında bilgiler verilirken, İstanbul'daki tek falcı esnafı olan Hoca Mehmed Çelebi'nin dükkânında baktığı fal hakkında da bilgi verilir. Buna göre, Hoca Mehmet Çelebi dükkânında asılı olan çeşitli tablolar ile akçe karşılığında insanların talihine bakar. Akçeyi veren insan talih tutar, Hoca Mehmed Çelebi de bu resimlerden birini açar ve gelen resme uygun olarak şiir söyler (Evliya Çelebi 1996: 292). Burada resimle daha doğrusu tablolarla fal bakmak karşımıza çıkar.

Bir müneccim olan Ak Mehmed Paşa, bakla ile fal bakar (Evliya Çelebi 2003: 28). Ancak bu falın nasıl bakıldığı ile ilgili olarak eserde hiçbir bilgi yoktur.

Eserde verilen bilgilere göre, Sultam Selim'in Mısır'a yöneleceğini duyan Mısır Sultanı Gavri, şehrin remilcilerini çağırıp kendisinin ve Sultan Selim'in talihine baktırır. Remilciler, Sultan Gavri'ye niyet ettiği kişiden yani Sultan Selim'den kendisine zarar geleceğini söylerler. Bunun üzerine Gavri, yükte hafif, pahada ağır mallarını toplayarak İskenderiye kalesinin hazinesine saklar. Aynı zamanda da İskenderiye limanında elli pârê kadırğa hazırlar. Amacı, Sultan Selim'in Mısır'a gelmesi hâlinde bu kadırgalar ile batıya kaçmak, batıda istilalarda bulunmak ve sonrasında Mısır'a sefer yapmaktır (Evliya Çelebi 2007: 72).

Seyahatnamede Geleceği ve Gerçeği Öğrenmek İçin Yapılan Uygulamalar

Seyahatname'nin çeşitli yerlerinde geleceği ve gerçeği öğrenmek için yapılan tam olarak fal diyemeyeceğimiz uygulamalardan söz edilmektedir. Gelecek ile ilgili olanlar arasında yapılacak işin rast gidip gitmeyeceği, yola çıkılacak doğru zaman, hacca gidilip gidilemeyeceği ve gelecek yıllarda kıtlık olup olmayacağı gibi bilinmeyenler yer almaktadır.

Üsküp'te Baba Lokman adında bir ziyaret yeri vardır. Filozoflardan bir zat olan Baba Lokman tılsım ilmi ile âb-ı hayat kuyu çıkarır. Bunun içerisinde de birçok balık vardır. İnsanlar bu balıklara ekmek atmak sureti ile fala bakarlar, “*Eğer benim işim hayr ile itmâm bulursa bu mâhîler benim bezl etdiğim etmeği tenâvül ede ve illâ hayr ile işim râst olmazsa ekmeğim yemeyeler*” derler. Balıklar atılan ekmeği yerse ekmeği atanın işi rast gider, eğer yemezlerse işi rast gitmez (Evliya Çelebi 2001b, 299).

Mısır'daki Cami'ü'l-Garb'ın bahçesinde taş olan bir hurma ağacı vardır. Halk arasında, Hz. Ali'nin İskenderiye'ye geldiğinde Döldül'ü bu ağaca bağlayıp “Üskün misle'l-hacer” demesi üzerine ağacın taş olduğu söylenmektedir. Bu taşın yanına gelen yolcular “*Eğer eyyâm olup Rûm'a yâhûd vatanımıza sâlimîn gidersek bu ağaca doğruca varalım.*” diyerek taş ağaçtan on adım kible tarafına gidip gözlerini yumarak tekrar ağaca yönelirler. Kimisinin niyeti gerçekleşir, gerçekleşmeyenler ise birkaç gün daha İskenderiye'de kalırlar. Aynı zamanda halis niyet ile bir İhlas okuyup on adım uzaklıktan gözü kapalı olarak ağaca dokunanın da muradı hasıl olur. (Evliya Çelebi 2007, 362). Bu caminin doğu tarafında, orta tarafından elli adım içeride, bir mermer direk vardır. Hacca gitmek niyetinde olan insanlar bu direk ile fala bakarlar. Buna göre niyet eden birisi, gözü kapalı bu direğe doğruca varırsa o yıl hacca gider, varamazsa gidemez (Evliya Çelebi 2007, 362). Evliya Çelebi bu bilgileri verirken her iki fal pratiği için de “*Niçe bin kere tecrübe olunmuştur deyü meşhurdur.*” der.

Mısır'daki Cebelü't-Tayr'ın kumsal bir yerinde bir mezarlık vardır. Burada her lahit içinde binlerce kefenli, ren renk, türlü türlü kuş gömülüdür. Ekserisi leylek ve çürümemiş hâlde olan bu kuşlar her sene toplu hâlde bir mağaraya gelip burada her cinsten bir kuşu kurban ederler. Buranın halkı mağara içinde gagasından asılmış bir kuş göremezlerse bunu kıtlık ve pahalılık alameti olarak algırlar. Gerçekten de algıları doğru çıkar ve o yıl büyük bir kıtlık ve pahalılık olur. Mağarada asılı bulunan kuş miktarı arttıkça Nil Nehri her yıl artan arşınla taşmaya başlar ve bölgede bolluk olur. Öyle ki, halk ürünleri ambarlara kaldırmaktan aciz düşer. Evliya Çelebi bu bilgilerin hemen ardından “*İ'tikâd-ı fellâhîn-i Sa'id böyledir ve yine bi-emrillâh eyle olur.*” der (Evliya Çelebi 2007, 414).

Buraya kadar verilen örnekler geleceği öğrenmek için yapılan uygulamalardır. Eserde zina sonucu doğan çocuğun babasını ve suçlu olan kişiyi belirlemek için yapılan, bir gerçeği öğrenmek ile ilgili uygulamalar da yer almaktadır.

Mezhepsiz bir kavim olan İtil kabilesi, zina sonucu doğan çocukların babalarını tespit etmek için bir işlem uygular. Buna göre, zina sonucu doğan çocuğun eline bir elma verilir. Çocuk bu elmayı babası olduğunu iddia eden adamlardan hangisine vurursa çocuk onun olur ve çocuğun annesi de o adamın hükmüne girer (Evliya Çelebi 1999: 146).

Turkish Studies

Irak'ın Kazvan şehrindeki bir bağda bir kuyu vardır. Hâkimler suçlu olduğunu düşündükleri ama emin olamadıkları kişiyi bu kuyunun kenarına bağlarlar. Eğer bu kişi suçlu ise kuyudan siyah bir duman ve kötü kokular çıkar. Bunun üzerine o kişi öldürülür. Ama kuyudan duman çıkmazsa adamı salıverirler (Evliya Çelebi 2001a: 220).

Yine Irak'ın Kazvan şehrinde Hz. Danyal kilisesi yakınında bir kuyu vardır. Hırsız olduğu düşünülen haramiyi kuyunun kenarına bağlarlar. Eğer adam gerçekten hırsız ise kuyudan “budur budur” diye bir ses işitilir. Ama hırsız değilse kuyudan ses gelmez ve salıverirler (Evliya Çelebi 2001a, 220).

Sonuç

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan fal, geçmişte var olmuş devletlerin ve milletlerin sosyal ve idari hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Türkler arasında da inançların değişmesine rağmen varlığını her şekilde sürdürmüştür. Eski Şaman inancında şamanlar tarafından yürütülen kehanette bulunma görevini Osmanlılarda müneccimler sürdürmüş, günümüzde ise falcılar sürdürmektedir (Duvarcı 1993, 117).

Eser, 17. yüzyıl sosyal yaşamını bütün güzelliğiyle gözler önüne sermektedir. Halk arasında yaygın olmasının yanı sıra Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle falın Osmanlı idarecileri arasında da önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı devlet protokolünde müneccimbaşının özel bir yeri olması fala ve falcılığa verilen önemin en açık göstergesidir. Eserde Mısır Sultanı Gavri ile ilgili verilen bilgiden anlaşıldığı üzere fal, eski Mısır yönetiminde de önemli bir yere sahiptir.

Halk arasında fal ile ilgili uygulamalar yaygınken idareci kesimin bu uygulamalar ile ilgilenmedikleri görülmektedir. Onlar ya müneccimbaşılara ya da işinin ehli falcılara başvurmuşlardır.

Falcılığa 17. yüzyılda verilen önemi gösteren en önemli kayıtlardan biri de, eserde İstanbul esnafı arasında önemli bir yere sahip olduğu belirtilen müneccimler, remilciler ve ressam falcı esnafı hakkında verilen bilgilerdir. Eserde müneccim ve remilci esnafından örnek verilmemesine rağmen ressam falcı esnafı olarak Hoca Mehmed Efendi'nin adı verilmekte, onun bu fala nasıl baktığı geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

İslamiyet'te fal, çeşitli ayet ve hadislerle yasaklanmıştır. Ancak, Evliya Çelebi'nin adı geçen esnaf kolları hakkında verdiği bilgilerle falın İslami bir kisveye büründürüldüğü görülmektedir. Müneccimler ile remilcilerin pirinin Hz. Ali, Hz. Ali remlinin ise meşhur olduğu belirtilmektedir. Ancak remilcilerin pirinin Hz. Ali'den önce Hz. Danyal olduğu ve Hz. Danyal'ın da bu ilmi Cebrail'den öğrendiği söylenmekte, hatta müneccimlerin Yasin Suresinin 39. ayeti ile yakından ilgilendikleri belirtilmektedir.

Eserin incelenmesi neticesinde karşımıza çıkan fal çeşitleri kitap, bakla, resim ve kum fallarıdır. Halk arasındaki uygulamalarda ise, balık, ağaç, kuş, elma ve kuyu ile tefeül edilmektedir. Hatta bu uygulamaların hukuki boyutlarının bile olduğu Irak'ın Kazvan şehrinde uygulanan uygulamalar ile açıkça görülmektedir. Bir kimsenin suçlu olup olmadığını konusunda tam olarak karar veremeyen hâkimler bu uygulamalara başvurmuşlardır. Bu işlemin doğruyu ne kadar gösterdiği tartışılır ancak eserde gelecek ile ilgili olarak baktırılan falların gerçekleştiği belirtilmektedir.

Evliya Çelebi, adını asırlardır yaşatan ve yaşatmaya da devam edecek olan bu muhteşem eseri ile 17. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatında falın ne kadar önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. Konuyu Abdülkadir İnan'ın şu sözleri ile noktalamak yerinde olacaktır:

Turkish Studies

“*Fal baktırmak, iptidâi Şamanizmin bütün kişi oğlunun ruhunda bıraktığı ve tedavisi kabil olmayan hastalıklardan biridir. Bir Altaylı kamın kürek kemiği falıyla, olgun topluluktaki aydın salon hanımlarının ve madamlarının iskambil veya kahve telvesi falı arasındaki fark ancak maddedeki farklılardır. Mâna bakımından bu fallar arasında en ufak fark bile yoktur.*” (İnan 2000, 159).

KAYNAKÇA

- ARSLAN Arif, **Büyük, Fal ve Kehanet**, Nesil Yayınları, İstanbul 2002.
- AYVERDİ İlhan, **Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C. 1, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005.
- BANARLI Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- Büyük Türk Klasikleri**, C. 5, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, İstanbul 1987.
- BAYSUN M. Cavid, “Evliya Çelebi”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, C. 4, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s. 400-412.
- ÇELİK Ali, **Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri**, Akçağ Basım Yayın, Ankara 2005.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, (Çev.: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- DUVARCI Ayşe, **Türkiye’de Falcılık Geleneği İle Bu Konuda İki Eser – Risâle-i Falnâme li Ca’fer-i Sâdık ve Tefe’ülnâme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- ESİN Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap, İstanbul 1996.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), 2. Kitap, İstanbul 1999.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001a.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001b.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi**

- Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff), 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- HACIYEVA Maarife, TARAKÇI Celal ve ÖZTÜRK Şahin, **Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun 1995.
- İNAN Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü**, Hacettepe Üniversitesi, <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/evliyacelebi.htm>, (ET: 20.02.2006)
- KORKMAZ Esat, **Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003.
- ORTAYLI İlber, **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek 1**, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖRNEK Sedat Veyis, **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZSEVEN Adil, "Büyü, Fal ve Rüya Tabirleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, 8 (93), İstanbul 1939, s. 185-190.
- ROUX Jean-Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- SCOGNAMILLO Giovanni, ARSLAN Arif, **Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal**, Karizma Yayınları, İstanbul 1999.
- SERTOĞLU Midhat, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986.
- SEZER Sennur, **Osmanlı'da Fal ve Falnameler**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.
- TANPINAR Ahmet Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, (Haz.: Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.
- Türk Ansiklopedisi**, C. 16, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, C. 3, İstanbul 1979.
- Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.